

NIEKTÓRE FORTY TWIERDZY KRAKÓW HISTORYCZNYMI RUINAMI. ZAMIERZENIE CZY KONIECZNOŚĆ

Some forts of Cracow Fortress become historical ruins. Purpose or necessity

*Halina Rojkowska-Tasak**

SUMMARY: Military objects of XIX century polygonal strongholds and from world war II period, similar to many industrial objects lost their primal function. Municipality of Cracow was given by the army, almost every fort from Cracow Fortress located within its boarder, including forts belonging to state, in different shape with adjacent ammunition shelters and earthworks. After unsuccessful leases City of Cracow decided to protect ruins of two forts from fortress's northern section, located next to and cooperating with each other in the past – artillery fort No. 48 “Batowice” and armored fort No. 48a “Mistrzejowice”, which together with armored fort No. 47 ½ “Sudół” had formed one fortress group. Conservation projects of buildings protection, exposing their historical value and creating new elements which forms are corresponding with historical ones were developed for “Batowice” and “Mistrzejowice” forts. Realization of project in “Batowice”

fort included: closing corridors in poterns with metal bars, closing all external openings with wooden doors (mainly in shelters) and renewing window bays with exposition of brick thread (only in three reconstructed bays) together with leaving small holes in the upper part of original windows protected with metal bars as a ventilation holes in barrack's elevation. Fort “Mistrzejowice” is still waiting for project realization. Until now only conception of park with protected fort's ruins was developed for “Sudół” fort. Also ruined earth bastions relicts in fort No. 2 “Kościuszko” are being discovered, with intention to convert them into park wherein will coexist earthen fortifications and relicts of buildings excavated from the ground.

KEYWORDS: Cracow Fortress forts, fort's conservation, protection projects, historical military objects, parks on fort's terrain

Obiekty militarne XIX wiecznych twierdz pierścieniowych, obiekty obronne z II wojny światowej podobnie jak wiele obiektów przemysłowych utraciły swoją pierwotną funkcję. W poszukiwaniu ich zagospodarowania, jako własność Skarbu Państwa przekazywane były na różne cele, najczęściej produkcyjne lub magazynowe. Po reformie administracyjnej, w l. 90. XX w. wiele z tych obiektów zostało skomunalizowanych lub przekazanych gminom w zarząd i problem ich utrzymania przeszedł na gminy. Są zabytkami chronionymi prawem i powinny przetrwać dla następnych pokoleń. Trudności z adaptacją wynikające z wielu przyczyn, a przede wszystkim brak wystarczających środków finansowych spowodowało i nadal powoduje sukcesywne niszczenie ich substancji i przekształcanie się tych obiektów w ruiny.

* Halina Rojkowska-Tasak, Municipal buildings administration in Cracow

Gmina Miejska Kraków otrzymała w spadku po wojsku prawie wszystkie forty austriackiej Twierdzy Kraków położone na jej terenie (około 30 obiektów) wliczając w to forty Skarbu Państwa, w różnym stanie zachowania, towarzyszące im schrony amunicyjne i ziemne szańce. Relikty fortów zburzonych jeszcze w l. 60. XX w. i niektóre szańce tworzą teraz urozmaicony krajobraz parków miejskich i otwartych terenów zielonych, pełniąc rolę świadków historii.

Wśród nich są forty (7 obiektów), w których zachowane są budynki i dla nich poszukuje się nowych funkcji. Polityka Gminy wyrażona w uchwale rady miasta¹ idzie w kierunku ich dzierżawienia lub najmu, celem zapewnienia właściwej opieki nad zabytkiem. Kilka innych fortów należących do Gminy udało się z powodzeniem zagospodarować i wyremontować ze środków własnych w połączeniu z dofinansowaniem z Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa i funduszy europejskich, przeważnie na cele kulturalne i rekreacyjne jak fort artyleryjski „Krzesławice” na Młodzieżowy Dom Kultury, fort pancerny „Grębałów” na ośrodek hipoterapii dla dzieci z budynkiem tradytora przeznaczonym na salę konferencyjno-wystawienniczą i podobnie fort piechoty „Olszanica” na ośrodek jazdy konnej i schronisko harcerskie pod opieką Młodzieżowego Domu Kultury „Dom Harcerza”. Kilka fortów z zasobów gminnych jest w trakcie remontów przystosowujących je przez dzierżawców i użytkowników do podobnych funkcji. Prace toczą się głównie w dziełach obronnych południowego odcinka dawnej twierdzy: w trzech fortach pancernych - „Swoszowice”, w którym działa już Muzeum Spraw Wojskowych, „Łapianka” przystosowywanym na Muzeum i Centrum Ruchu Harcerskiego oraz „Skotniki S” („Sidzina”) przeznaczonym podobnie jak „Grębałów” dla dzieci na zajęcia hipoterapeutyczne i inne. Nietypowy, dwuwałowy fort artyleryjski „Borek” adaptowany jest na dom kultury. Najważniejszym jednak wieloletnim i wielokierunkowym przedsięwzięciem są prace w forcie cytadelowym „Kościuszko”.

Są jednak takie obiekty, które ze względu na lokalizację z trudnym dojazdem, czy też z uwagi na ograniczone możliwości adaptacyjne nie gwarantujące pożądanej rentowności nie znajdują użytkowników. Stoją zawilgocone, z oczodołami okien wykradzionym metalowym wyposażeniem, „ozdobione” niewybrednym grafitti, często bardzo blisko dużych współczesnych osiedli mieszkaniowych, na terenach spacerowych ich mieszkańców. Są penetrowane bez żadnych ograniczeń mimo znaków zakazu. Ze względu na solidną konstrukcję degradują się stosunkowo wolno, jednak wilgoć główny wróg opuszczonych budowli tego typu, sukcesywnie opanowuje mury.

Chcąc w jakikolwiek sposób wypełnić obowiązek opieki nad takim zabytkiem i jednocześnie uniknąć sytuacji niebezpiecznych, koniecznością staje się zabezpieczenie zniszczonych i opuszczonych obiektów i tym samym potraktowanie ich jako ruin historycznych, podobnie jak ruin znacznie starszych zamków i pałaców.

Miasto Kraków po nieudanych próbach wydzierżawienia zdecydowało o zabezpieczeniu ruin dwóch fortów północnego odcinka twierdzy, położonych obok siebie i historycznie współpracujących ze sobą - fortu artyleryjskiego nr 48 „Batowice” i fortu pancernego nr 48a

¹ (Uchwała Nr CXIX/1294/06 Rady Miasta Krakowa z dnia 25.10.2006 r. w sprawie przyjęcia dokumentu „Ramowy program ochrony i rewitalizacji zespołu historyczno-krajobrazowego Twierdzy Kraków”.

„Mistrzejowice”, które wraz z trzecim fortem pancernym nr 47 ½ „Sudół” tworzyły jedną grupę fortową. Dla fortów tych jak dotąd nie udało się pozyskać użytkowników, a przez rozwój urbanistyczny zostały oddzielone od siebie i otoczone osiedlami mieszkaniowymi. Na fortyfikacjach ziemnych fortów „Batowice” i „Mistrzejowice” w początkowych latach XXI w. założony został park utrzymywany przez służby miejskie zajmujące się zielenią, a po środku pozostają niezagospodarowane budowle. Wskazane jest powiększenie obszaru parku w formie „Batowice” o wał artyleryjski dostępny przez pomost ponad nasypem kaponierzy czołowej i fosę. Opracowany został projekt na zagospodarowanie tego terenu², ale z braku środków finansowych, jak dotąd nie doczekał się realizacji. W przyszłości planowane jest założenie parku na fortyfikacjach fortu „Sudół”. Tereny zielone działek fortecznych oraz sąsiadującej z fortem „Batowice” strzelnicy wojskowej i ziemnego szańca piechoty IS V/6 są objęte ochroną w planach miejscowych z przeznaczeniem na funkcję parkową i rekreacyjną³. Są one niewielkim, ale cennym fragmentem sukcesyjnej zieleni fortecznej, która jeszcze w l.70. ubiegłego wieku otaczała Kraków⁴.

Dla fortów „Batowice” i „Mistrzejowice” projekty zabezpieczenia budynków fortecznych eksponują ich wartości zabytkowe, a wprowadzane nowe elementy nawiązują formą do historycznych.

Fort nr 48 „Batowice” jest dużym fortem artyleryjskim zbudowanym w l. 1883-85 i jednym z pierwszych w którym zastosowano w konstrukcji elementy betonowe. Z form ziemnych zachowany jest wał artyleryjski ze stanowiskami bojowymi i murowanymi schronami pogotowia w poprzecznicach oraz fosa z trzema murowanymi kaponierami. Częściowo zniwelowany został ziemny bastion zapola. Budowle murowane – koszary i równoległy do niego schron główny zachowane są stosunkowo dobrze pomimo drzew rosnących na nasypach stropodachów. Najbardziej zniekształcona jest elewacja koszar przez likwidację stalowego sponsonu, przemurowanie otworów okiennych i wybicie wtórnych otworów drzwiowych oraz zatynkowanie partii z eksponowanym wątkiem ceglanym. Projekt zabezpieczeń⁵ obejmuje zamknięcie metalowymi kratami przejść w poternach oraz zamknięcie wszystkich otworów zewnętrznych (głównie do schronów) drewnianymi drzwiami, a w elewacji koszar przywrócenie rytmu wnek okiennych z ekspozycją ceglanego wątku i małymi oknami u góry zabezpieczonymi kratami dla wentylowania pomieszczeń. Projekt zabezpieczeń fortu został zrealizowany bez ekspozycji ceglanego wątku na elewacji koszar, mającego bardziej aspekt estetyczny niż techniczny. Eksponowany wątek ceglany pozostawiono tylko w trzech zrekonstruowanych wnkach.

² E. i G. Szafruga, *Projekt budowlany remontu konserwatorskiego ścian kaponierzy czołowej oraz murów oporowych przy kaponierze i wejściu do poterny; odtworzenia fosy w najbliższym otoczeniu kaponierzy i rekonstrukcji nasypu na kaponierze i poternie*, Kraków 2012.

³ Teren strzelnicy ma wejść w skład parku rzeczno „Sudół Dominikański”, a szaniec IS V/6 wchodzi w skład parku „Reduta”.

⁴ J. Bogdanowski, *Warownie i zieleń Twierdzy Kraków*, Kraków 1979.

⁵ J. Piekło, P. Czech, *Zabezpieczenie otworów okiennych i drzwiowych w obiektach kubaturowych Fortu nr 48 „Batowice”*, projekt budowlano-wykonawczy, CZEGEKO sp. z oo, Kraków 2016.

Fort nr 48a „Mistrzejowice” jest typowym austriackim fortem pancernym zbudowanym w l. 1895-97 według planu opracowanego przez Polaka w armii austriackiej gen. Emila Gołogórskiego. W forcie zachowane są dobrze ziemne wały z basteją zapola, fosa i droga dojazdowa do fortu z zielenią maskującą. Natomiast budowle murowane - blok koszarowo-bojowy wyposażony pierwotnie w wieżę obserwacyjną i cztery lekkie działa obrotowe M.94, kal. 8 cm umieszczone w lekko wysuniętych wieżach nakrytych stalowymi czaszami oraz kojec bramny zachowane są bardzo źle. W bloku koszarowo-bojowym zrujnowane i częściowo zasypane są pomieszczenia bojowe po wysadzeniu pancerzy, wycięty strop międzykondygnacyjny, zniszczone ściany wewnętrzne, betonowy stropodach przecieka. Ceglana elewacja i kamienne mury oporowe są zawilgocone z dużymi ubytkami substancji, elewacja pozbawiona jest okien, pancernych okiennic z ościeżnicami, pomostów i balustrad galerii strzeleckiej. Historyczne odwodnienie fortu jest częściowo zniszczone. Z wyposażenia pancernego zachowały się tylko nieliczne elementy przeznaczone do zachowania i konserwacji. Projekt zabezpieczenia budynku obejmuje konserwację stropodachu, elewacji i murów oporowych, odwodnienie i zabezpieczenie przeciwwilgociowe oraz częściowe ograniczenie dostępu do wnętrza⁶. Na elewacjach planowane jest oczyszczenie, również z napisów i uzupełnienie wszystkich ubytków wątku ceglano i powierzchni betonowych stropodachu i galerii strzeleckiej, odgruzowanie pomieszczeń bojowych i nakrycie ich kopułami z betonu zbrojonego o kształcie czasz pancernych łącznie z wieżą obserwacyjną, wprowadzenie metalowych, systemowych pomostów i balustrad na galerii strzeleckiej w miejscu zniszczonych. Balustrada ta nawiązująca formą do historycznej, ale spełniająca aktualne normy konstrukcyjne i zabezpieczona dodatkowo kratą umożliwi dostęp na wąską galerię i zabezpieczy przed upadkiem w dół. W otworach okiennych planuje się montaż zrekonstruowanych ościeżnic pancernych bez okiennic, ale z kratami nawiązującymi do krat historycznych z czasu kiedy obiekt był magazynem. Otwory wejściowe zabezpieczone zostaną również kratami. W podobny sposób potraktowany zostanie kojec bramny. Nie przewiduje się żadnych prac we wnętrzu obiektu. Projekt koniecznych zabezpieczeń odwołuje się do elementów historycznych występujących w fortach Twierdzy Kraków i przywraca formie budowli charakter militarny podnosząc walor całego założenia parku fortecznego.

Trzecim fortem grupy fortowej był fort pancerny nr 47 ½ „Sudół” zbudowany w tym samym czasie, co fort „Mistrzejowice”, w l. 1895-97. Zachował w dobrym stanie fortyfikacje ziemne i zielen fortieczną, kojec bramny, ale wysadzony blok koszarowo-bojowy jest w stanie ruiny bez ścian elewacyjnej. Był to najmniejszy w twierdzy fort pancerny z dwoma działami i jednym stanowiskiem obserwacyjnym umieszczonymi w wieżach. Fort ten obecnie położony jest niekorzystnie w pobliżu linii kolejowej i komunalnego cmentarza, i z tego powodu przeznaczony był wcześniej min. na spopieliarnię zwłok, a dodatkowo może zostać odcięty planowaną drogą. Pierwsze próby jego ratowania przed niekorzystnymi ingerencjami i zamiar przekształcenia opuszczonego terenu w park wyszły ze strony radnych miejskich. Projekt koncepcyjny parku o nazwie Park Galicyjski opracowany z ich inicjatywy, utrzymujący blok koszarowo-bojowy w formie ruiny oczekuje na dalsze prace projektowe i realizację. Projekt zabezpieczenia ruiny

⁶ Piekło, A. Tyczyński, *Zabezpieczenie obiektu Fort 48a Mistrzejowice w Krakowie jako trwałej ruiny*, projekt budowlano-wykonawczy, CK Architekci sp. z oo, Kraków 2017.

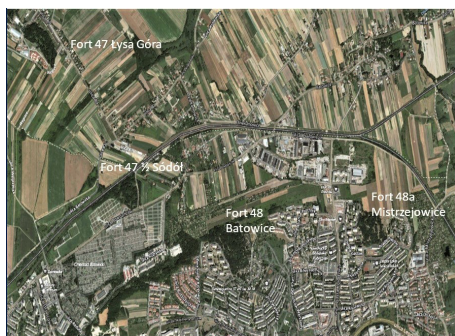
powinien być kontynuacją przyjętych rozwiązań w fortach „Batowice” i „Mistrzejowice”.

Podobny kierunek działania przyjęła Gmina w starszym forcie nr 2 „Kościuszko” (1850-56), w którym istniejące zabudowania są użytkowane przez kilka podmiotów, a zniszczone bastiony ziemne frontu zachodniego, pierwotnie z hangarami i kaponierami w fosie pozostają w gestii Miasta. W l. 90. XX w. opracowane zostały założenia pełnej rekonstrukcji bastionów z możliwością ich użytkowania i wprowadzenia nowych funkcji do hangarów. Wobec braku chętnych na tą inwestycję i brak środków gminnych zmieniono założenia i ograniczono się do rewaloryzacji tego terenu przekształcając go w park, w którym koegzystować będą umocnienia ziemne porośnięte zielenią i relikty zburzonych budowli w większości wydobyte z ziemi. Przyjęte działania pozwalają na zachowanie autentyzmu zabytku i pokazanie jego zamierzonej destrukcji w czasie wojny i w okresie powojennym.

WNIOSKI

Historyczne obiekty militarne, szczególnie te nowsze z 2 poł. XIX i XX w. zajmują obszerne tereny rozrzeźbione ziemnymi wałami, bastionami i fosami, pokryte zielenią, skrywają murowane budowle obronne. Są istotnym elementem krajobrazu. W wyniku ich demilitaryzacji, wysokich kosztów utrzymania i trudności w znalezieniu dla nich nowych funkcji zasilają dużą grupę obiektów opuszczonych, zarośniętych i popadających w ruinę. W odróżnieniu od ruin średniowiecznych konserwowanych programowo i chronionych przed odbudową, czemu służy Karta historycznych ruin, obiekty te nadal oczekują na nowych użytkowników, którzy je zagospodarują. Tymczasem ich „użytkownikami” stają się okoliczni mieszkańcy i eksplorery. Tworzenie na terenach pofortecznych parków publicznych prowadzi do jednego w tym przypadku rozwiązania – „aranżacji” budynków fortecznych jako ruin historycznych wkomponowanych w park i dostępnych w bezpieczny sposób. Konieczność podjęcia tych działań spowodowana silną urbanizacją miast i przybliżeniem się osiedli mieszkaniowych do twierdzy, a także powolną, ale postępującą degradacją staje się coraz pilniejsza.

W omówionych wyżej wybranych fortach Twierdzy Kraków pozostawia się historyczne budynki tylko w formie zabezpieczonej ruiny i nie planuje się budowy nowych obiektów na terenie założenia fortecznego przejmujących funkcję przewidzianą dla budynków zabytkowych. Zabytkowe budowle dostępne z zewnątrz pozostają elementem kompozycyjnym i krajobrazowym parków podkreślającym ich militarną proveniencję, przejmują funkcję budowli parkowych. Ruiny zabezpieczone i częściowo zakonserwowane, a nie tylko zabezpieczone najprostszymi i najtańszymi sposobami stanowią rodzaj zagospodarowania. Realizacja projektów konserwatorskich wymaga nakładów finansowych podobnie jak pomniki i inne budowle parkowe, a prace powinny być też przedmiotem dotacji. Należy nadmienić, że takie postępowanie nie przekreśla całkowicie przyszłego, czy też doraźnego, innego użytkowania budynków fortecznych, zwłaszcza tych lepiej zachowanych, gdyż znacząco poprawia ich kondycję. Zabezpieczanie ruin budynków fortecznych realizuje się w fortach Twierdzy Przemysł. Kwalifikację obiektów do tego typu zagospodarowania warunkują same realia.

1

2

Ryc. 1 Fragm. mapy Krakowa z fortami pn. odcinka Twierdzy Kraków, widok z lotu ptaka
 Ryc. 2 Fort nr 48 „Batowice”, fragm. elewacji koszar w trakcie prac zabezpieczających, fot. H. Rojkowska

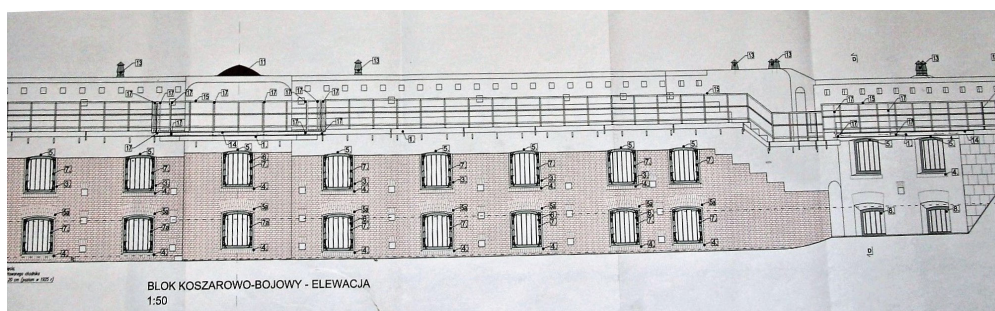

3

4

Ryc. 3 Fort nr 48 „Batowice”, wejście do schronu pogotowia zabezpieczone kratą, fot. H. Rojkowska
 Ryc. 4 Fort nr 48a „Mistrzejowice”, fragm. elewacji fortu, stan obecny, fot. H. Rojkowska

Ryc. 5 Fort nr 48a „Mistrzejowice”, fragm. elewacji fortu, stan projektowany, proj. J. Piekło, P. Czech, 2017 r

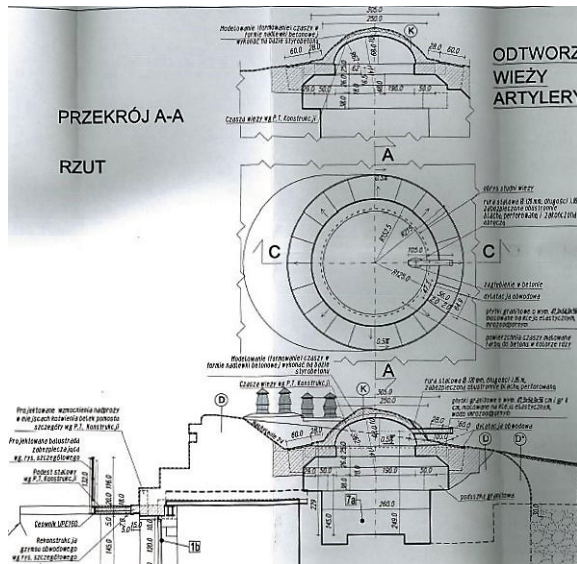
6

7

Ryc. 6 Fort nr 47 ½ „Sudół”, fragm. bloku koszarowo-bojowego, fot. H. Rojkowska

Ryc. 7 Fort nr 2 „Kościuszko”, bastion nr II z kurtyną w trakcie prac odkrywkowych, fot. H. Rojkowska

Ryc. 8 Fort nr 48a „Mistrzejowice”, proj. imitacji czaszy pancernej, proj. J. Piekło, P. Czech, 2017 r.

